

Reformpedagógiai folyóiratok és a normális gyermek képe a századfordulón Magyarországon

PIRKA VERONIKA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanító- és Óvóképző Kar

A reformpedagógia és az életreform irányzatok – melyek az általam kutatót periódusban jelentek meg mozgalomként – nevelési koncepcióinak célja olyan „normális” gyermek nevelése, amely egyrészt képes alkalmazkodni a gazdasági, társadalmi folyamatokhoz, másrészt viszont önállóan, individuumként is tud érvényesülni.

Miként *Ehrenhard Skiera* megállapítja a „gyermekből való kiindulás pedagógiája” egy olyan élettér, életheletőség és iskolai környezet kialakítását kívánta elérni, amelyben a gyermeki szükségleteknek megfelelő feltételeket biztosítottak, ettől remélték a jövő generációjának megmentését az életidegen környezettől és életidegen társadalmi mechanizmusoktól (*Skiera*, 2005. 23–24. o.).

A századfordulón megjelenő „normális” gyermek képét két pedagógiai folyóirat, a „Népművelés” / „Új Élet” és a „A Gyermek” alapján mutatom be.

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI HÁTTÉR

ASZÁZADFORDULÓN az urbanizáció, a gyors iparosodás és a polgárosodás hatására megnégyesződött a főváros, megkétszereződött a városok lakossága.

Ezenközben a társadalomban fontos átrétegződés következett be: a nemesség fokozatos lesüllyedése, a házas zsellérek paraszti sorba emelkedése és a vállalkozó tőkések előretörése jellemzi a korszakot. A szociális mo-

bilitás folyamatai között a népet többféle tényező osztotta társadalmi tömbökké, osztályokká és rétegekké.

A legfontosabb tényezők közé tartozott a nyelv, nemzeti hovatartozás, vallás, vagyon, foglalkozás, származás és a lakóhely minősége.

Ha a foglalkozás szempontjából vizsgáljuk a társadalmi rétegek kialakulását a korszakra vonatkozóan, akkor az egyik legdinamikusabb fejlődő társadalmi csoport számszerűleg, illetve szervezeti tekintetben a munkásság. A munkásságot alkotó cso-

portstruktúrában a gyáripari munkásság mintegy 60%-át tette ki, melynek 48%-a a vas-, gép-, villamos- és a vegyiparban dolgozott. A munkáslélet a folyamatos egzisztenciális kilátástalanság jellemezte, amelynek egyik megnyilvánulási formája a lakásnyomor volt.

A paraszti társadalmi réteg a munkássággal érintkező legalsó sávját a föld nélküli szegény nép, a napszámo-

sok, kubikusok és az uradalmi cselédek alkották. Az agrárproletárok száma 1900 és 1910 között 4–4,5 millió volt, kétharmaduk időszaki munkás, napszámos, egyharmaduk cseléd. A földmunkások külön csoportban tömörültek, az idénymunkásokkal együtt a munkássághoz tartoztak, összekötő kapcsot alkottak az ipari munkásság és a falusi szegények között (Romsics, 1999. 11–78. o.).

1. kép: Ötgyermekes óbudai munkáscsalád. (Escher, 2002)

Átalakultak az emberek társadalmi és földrajzi kapcsolatai, a társadalmi szerkezet, egyének és csoportok életmódja, magánélete, a munka- és lakásviszonyok, társas kapcsolatok, a szabadidő-, étkezés-, és ruhaviselet rendje. A városi emberek nagy része életének korábbi periódusát faluban töltötte, így életformájuk azon munka- és családi körülményekhez kapcsolódott, de a gyárban dolgozó embereknek fel kellett adniuk a korábbi életritmusukat. A modern ipari

termelés munkarendjében az ember csak egy eszköz lett, amit könnyen le lehetett cserélni, ha nem megfelelően működött. Az ember a tömegtermelés nyomán elveszítette saját munkaeszközeihez, és az általuk alkotott kész termékekhez fűződő személyes kapcsolatát.

A gyárban dolgozó embertömeg létalapja a munka, az anyagi javak megszerzése lett. Az ezzel párhuzamosan kibontakozó urbanizációs folyamatok a mélyebb emberi kapcsos-

latok, a hagyományos emberi erkölcsi értékek, az ember közvetlen, és tágabb környezetével kialakított harmonikus viszony háttérbe szorult, az emberi lét dezorientációjához vezetett (Németh, 2002. 35. o.).

A folyamat különböző modernista és antimodernista törekvésekben, mint például kivonulás a társadalomból és az elgépiesedett világból, valamint művészeti kommunák létrehozásában öltött testet.

Amennyiben az életreform pedagógiai recepcióját vizsgáljuk, az elválaszthatatlan a korszak további, a pozitívizmus eszmevilágába ágyazódó

irányzatoktól, mint a higiénia kérdésének felmerülése, és a kísérleti alapon nyugvó gyermektanulmány. Az intézményes oktatással kapcsolatban felmerülő higiéniai diskurzus hozzájárult a gyermekek megóvásáról szóló tudományos gondolkodás felerősödéséhez (Németh, 2008. 86–103. o.).

Mindezek az elemek közvetlen pedagógiai összefüggéseikben vannak jelen a reformpedagógia és életreform különböző törekvéseiben, ennek retorikai elemei leginkább a gyermek és az antialkoholizmus, és a gyermekvédelem, gyermekmunka elleni fellépés diskurzusaiban érhetők nyomon.

2. kép: Kilakoltatott munkáscsalád (Escher, 2002)

A „NÉPMŰVELÉS” ÉS „A GYERMEK” C. FOLYÓIRAT

Az általam, a minőségi forráselemzés kritériumaival vizsgált két folyóirat a „Népművelés” és „A Gyermekek”.

Az 1906-ban *Bárczy István*, Budapest főpolgármestere által indított „Népművelés” című folyóirat lett közoktatási- és kulturális elképzeléseinek „szócsové”.

A Bárczy-program közoktatási sajtóorgánumának szerkesztői feladatait *Weszely Ödön*, és *Wildner Ödön* látta el. Utóbbi a közművelődési, népművelési, várospolitikai és városfejlesztési rovatait, míg az oktatási vonatkozásúakat előbbi szerkesztette.

1910-ben a „Népművelés” egyesült a magyar tanítószáz lapjával, a Népművelők Lapjával és a Magyar Népiskolával, így hetilapként működött tovább. 1911-re az 1908-ban alakult Népművelő Társaság folyóirata lett, mellékletként jelent meg a (tanítószáz gyakorlati problémáival foglalkozó) Népművelők Lapja.

A kapcsolat a következő évben felbomlott, a folyóirat új címe „Új Élet” lett; a névváltoztatás nem jelentett ideológiai változást, csak a témakörök átstrukturálódásához vezetett. A folyóirat 1918-ig, *Bárczy István* polgármesterségének végéig működött (*Németh*, 1987. 22–23. o.).

„A Gyermekek” című folyóirat 1907-ben jelent meg első ízben hazánkban, elindítása az Országos Gyermekvédő Ligának köszönhető, főszerkesztője *Nagy László*, a hazai gyermektanulmány, gyermeklélektan nemzetközi hírvé képviselője volt. Ez azért is fon-

tos, mert a lap a gyermektanulmány hazai fórumává vált, s úgy vált ismertté, mint a Magyar Gyermektanulmányi Társaság közlönye.

A reformpedagógia ihlette létrejöttét. 1909-ig, nem önálló periodikaként jelent meg, a Gyermekvédelmi lap melléklete volt. Ekkor megtörtént a különválás, ugyancsak az Országos Gyermekvédő Liga támogatásával. Szerkesztői között találjuk *Dr. Grosz Gyulát*, *Dr. Ranschburg Pált*, *Berkes Jánost*, *Pekár Károlyt*. Közreműködtek a lap megjelenésében: *gróf Teleki Sándor*, *báró Babarcsi Schwartzner Ottó*, *Dr. Bárczy István* – a „Népművelés” című folyóirat elindítója – valamint *Dr. Náray-Szabó Sándor* (*Szűcsné Molnár*, 2000. 147–163. o.).

A két folyóiratban az előzőekben vázolt retorikai elemekhez kapcsolódóan a következő kulcsmotívumokat vizsgáltam a „normalitás”-kép értelmezéséhez: gyermekvédelem, gyermekmunka, gyermek és az alkoholizmus kapcsolata és a gyermekbűnözés.

A „NORMALITÁS” JELENTÉSÉNEK ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGE A REFORMPEDAGÓGIA GYERMEKKÉPÉBEN

Gyermekvédelem és gyermekmunka

A gyermekvédelem működését már a gyermekek születésétől fogva fontosnak tartották több szempontból, például: fogantatás, szülés, prostitúció, a gyermekmunka megszüntetése, gyermek egészsége, ápolása, iskoláztatás, kriminalitás csökkentése (*Népművelés*,

1919. 95–105. o.).

A gyermek védelemre szorul gyakran a szülővel szemben is, hiszen az gyermekét ütheti, kínozhatja, házától elkergetheti, vagy munkára kényszerítheti a család megélhetése érdekében. Az adott korszakban az 1884-ik évi ipartörvény ellenére 14 éven aluli gyermekeket is foglalkoztattak gyá-

rakban. Egy besztecerbányai iparfelügyelő 1904-es jelentése szerint üveggyári telepen 8–9 éves gyermekeket foglalkoztattak napi 8 órai munkában (*Népművelés*, 1906, 472–474. o.). Kiskorúakat dolgoztattak bányákban, vasöntőkben, ércolvasztókban, porcelán- és üveggyárakban, illetve a mezőgazdaságban is.

3. kép: Gyerekek a pesterzsébeti nyomortelepen. (Escher, 2002)

A szülőknek a gyermekek ellen elkövetett deliktumait a következőképpen csoportosították a vizsgált időszakban:

- (a) borzalmas bánásmód például verés, abnormis szexualitás;
- (b) egészségtelen környezet, tisztatlanság;
- (c) a gyermek munkaerejének kizsákmányolása;
- (d) a gyermek elhagyása;
- (e) koldulásra kényszerítés;
- (f) büntetendő cselekményekre való

kényszerítés;
(g) a gyermek erkölce ellen elkövetett bűnök.

A folyóiratban megjelent diskurzusok szerint nem számított kirívónak, ha a gyermekek hiányosan, vagy egyáltalán nem végezték el az elemi iskolát sem. A gyermekmunkások az idegfeszítő munka következtében gyengék, betegesek, vérszegények, tüdővészések, idegesek lettek.

A munkáscsaládokban az anyának is dolgoznia kellett, így nem volt olyan szülő, aki igazán a gyermekek

mellett lett volna, az iskola túlzásfól volt, nem tudott személyre szabott segítséget nyújtani.

A lakásviszonyok rosszak voltak: a munkáscsaládok albérletben laktak vagy maguk is albérliőket tartottak.

Mivel a gyermek gyakran utcára került, az állam feladata lett ennek megoldása a prevenció eszközével, amely magába foglalta a következőket:

(a) javak igazságosabb, ésszerűbb elosztása;

(b) jobb munkabérek nyújtása;

(c) rövidebb munkaidő kidolgozása;

(d) egészséges lakás építése, kialakítása;

(e) jobb iskolák kialakítása és a kultúra fejlesztése.

4–5. kép: Gyermekkórház. (Escher, 2002)

Az úgynevezett „szociális „intézkedések” keretében megfogalmazták az anyaság védelme érdekében a megfelelő szülészeti ellátás megszervezését, a születési- és gyermekágyi higiéné megteremtését. Emellett kimutatták a munka káros hatását a terhesség alatt, valamint rámutattak arra a káros jelenségre, hogy a szülés utáni munkába állással az anyák a szoptatást abbahagyták.

A koraszülés ellen öt szociálpolitikai segítségnyújtást fogalmaztak meg: (a) eltiltás olyan ipari üzemekben való munkától, mely káros; (b) a munkaidő maximalizálását; (c) a termelékenység maximalizálását; (d) az éjjeli munka beszüntetését és a kötelező anyasági biztosítást. Emellett az állandó napi segély bevezetését szorgalmazták, amelyet azok az anyák kaptak volna, akik valóban ápolták gyermeküket, s nem végeztek munkát, mi-

után a segélyre már nem voltak jogosultak, előző munkahelyükre térhetek volna vissza dolgozni a javaslat értelmében.

Megállapították, hogy amennyiben az anya a gyermekkórház belső életében tevékeny részt vállalna, az segíthetne az anyasággal járó feladatokra való felkészülésben.

Fontos szemponttá vált az intézményi háttér megszervezése is, megfogalmazták a babaoktatás igényét, a szülőintézetek szaporítását, a kórházak szülőosztályokkal történő ellátását.

Felvetették annak az igényét, hogy az iskolák gyermekvédelmi feladatokat is lássanak el: a kultúra közvetítése mellett a nagyvárosokban legyen iskolaorvos; működjön iskolai fogklinikák és napközi otthonok, legyenek játszótérek és szünidei gyermektelepek.

6. kép: Kislány egy menedékhelyen. (Escher, 2002)

Az 1901-ben alkotott gyermekvédelmi törvény alapján 18 állami menedékhely állt az elhagyott gyermekek rendelkezésére. A jövőre nézve Tóth Kálmán megoldási javaslatokkal szolgált a menedékhelyek működését illetően: (a) szükségesnek vélte a tanítókat is bevonni az állami menedékhelyek vezetésébe, (b) a nevelőszülőket a gyermek ápolásába kellene bevezetni, így az egészségi ismeretekben való kiképzésükről is gondoskodni szükséges, (c) a Gyermekligának országos gyermekvédelmi alap összegyűjtésére mozgalmat, (d) a budapesti ügyvédi kamaránál pedig gyermekjog védelmi osztályt kellene létrehozni (Tóth, 1906. 139–140. o.).

A magyar állami gyermekvédelem érdekében intézeteket állítottak föl: nagyszöllősi állami fiúnevelő intézetet, a szegedi Árpád-Otthont, és a szaloncai Szitányi-Otthont (Népművelés, 1908, 145. o.).

A gyermek és az alkoholizmus

Az egészséges életmód elengedhetetlen feltételének tartották az alkoholizmus megfékezését, mely az életreform irányzatok, és a megjelenő pedagógiai reformok diskurzusainak alap pillérévé vált. Német területen készült felmérés szerint 10051 népiskolai tanuló közül 2340 ivott rendszeresen délben és este szeszes italt, 3989 pedig nem rendszeresen, de alkalmanként ivott. A felmérés kapcsán készített interjú tudósítása szerint „[. . .] az alkoholt élvező gyermekek a legidegesebbek és a legfigyelmetlenebbek. Ezek a gyermekek az egybehangzó jelentések szerint szelle-

mileg nem elevenek, csekély munkaképességűek, általában fáradtagnak látszanak és mindenkor az osztály utolsói közé tartoznak, sokszor még erkölcsi romlottságot is mutatnak.” (Népművelés, 1906. 85. o.).

Angliában az iskolaügyi hatóság külön órákat rendelt el az alkoholizmus problémakörének feltérképezésére. Meghatározták, hogy egy év alatt a tanítónak háromszor kell foglalkoznia a kérdéssel: először a pótszerekre, és azok jelentőségére mutatnak rá, majd következőleg az alkohol pusztító hatását magyarázzák, végül a társadalmi szintű problémákat mutatják be. Az alkoholizmus pusztításának eredményeképpen jelentkeznek: pénzkidobás, elszegényedés; munkaképtelenség; önbecsülés elvesztése; erkölcsi zuhlás, bűncselekmények elkövetése; betegség és megőrlés; a család életének tönkremenetele (Népművelés, 1910. 347. o.).

Referenciamodellként a svéd ifjúság józansági mozgalma kapcsán olyan gyermekosztályra hivatkoztak, amelynek tagjai hat éves koruktól résztvevők. Ígéretet kellett tenniük, hogy kerülnek az alkoholt, heti találkozójukon beszélnek az alkoholizmus problémájáról, néha szavaltak, táncoltak, kirándultak (Székely, 1909. 203. o.).

Magyarországon is létrehoztak preventív jellegű intézményeket, ezek közül példaként említhető az Alkohol-Bizottság felállítása. A szervezet munkájának körébe tartozott az alkoholel- lenes oktatás megszervezése, a statisztikai adatok gyűjtése az alkoholizmus terjedéséről, és az emberek felvilágosítása az alkohol káros hatásairól (Nép-

művelés, 1908, 144. o.).

Emellett hazánkban megfigyelő intézet felállítását is elrendelték züllött gyermekek számára, feladatául tűzték ki a gyerekek testi, lelki abnormalitási fokának vizsgálatát, és ennek alapján további nevelési program kidolgozását. Főként a 12 és 20 év közötti gyermekeket kellett megvizsgálnia az intézetnek, emellett foglalkoztató műhelyeket kellett szervezni, oktató és külön orvosi vizsgáló helyiséget létrehozni, valamint győgyepedagógust foglalkoztatni, illetve az abnormalitás foka szerint a gyermekeket elkülöníteni (*A Gyermek*, 1911. 54–55. o.).

Gyermekbűnözés

„A gyermekkori büntetteket előidéző okok lehetnek egyéniak és szociálisak. Az egyéni okokat kutatva tekintetbe kell venni a gyermekek nemét, korát, testi és szellemi állapotát; a szociális okokat megtaláljuk a gyermek családi és gazdasági viszonyai-ban.” (Éltes, 1907. 155. o.).

A vizsgálatok kimutatták, hogy a fiúk kilencszer több bűncselekményt követnek el, mint a lányok, és nemi érettségük fejlődésével egyre súlyosabb bűnfajtákat képesek elkövetni. A büntettet elkövető gyermekek fizikálisan, és morálisan is gyengébbek lehetnek hasonló korabeli társaiknál. Az úgynevezett csonka családban való nevelkedés is hozzájárulhat a gyermek negatív irányú fejlődéséhez, ha hiányzik az anyai vagy apai modell. A család gazdasági helyzete is jelentős problémákat idézhet elő a gyermeknevelésben. 1895-ben Berlinben egy vizsgálatot készítettek a gyermekek

kriminalitásához és a gyermekmunkához kapcsolódóan. A vizsgálatok kiértékelése alapján megállapították, hogy 100 kiskorú büntettesnek a 70%-a tan köteles korában napszámos, vagy kifutó szolgálatot teljesített (*Népművelés*, 1907. 108. o.).

A bűnöző gyermekek által elkövetett leggyakoribb vétségek az adott korszakban:

1. tulajdon elleni;
2. súlyos testi sértés;
3. más vagyonának rongálása;
4. csalás és hamisítás;
5. sikkasztás;
6. erkölcstelen üzemek és fajtalanokdás;
7. rablás;
8. gyilkosság.

A fokozódó kriminalitás három fő okát különítették el. A születés előtti ható okok az iszákosság, a munkával túlterheltség és a nyugalom hiánya.

A 14 év alatti gyermek kriminalitásának fő okai pedig a jó példaadás hiánya, mivel a nagy munkaterhelés következtében szülők nem tudtak odafigyelni gyermekeikre, illetve a zsúfolt lakáskörülmények sem kedveztek a szocializációs folyamatoknak.

A 14 év feletti gyermekek kriminalitásának legfőbb kiváltó indoka a kimutatás szerint, hogy leváltak a szülőktől, noha még nincs megszilárdult jellemük. Megoldásként szolgálhatna – vetik fel – a legszűkebb néprétegek helyzetének javítása, a családi élet fenntartása, az iszákosság leküzdése, a fajtalanság és lakásnyomor elleni küzdelem, a munkabér javítása, a munkaidő rövidítés és a kultúra terjesztése.

ÖSSZEZÉS

A reformpedagógia „normalitás”-képéhez hozzátartozik, hogy a gyermek védve van a társadalom és a gazdaság káros hatásaitól, jelleme mentes az erkölcsi zülléstől, a bűnözés nem válik élete részévé. Ha valamelyik feltételnek mégsem tudna megfelelni, akkor szerzett abnormitása elválaszthatja a „normális”-ként¹ definiált gyermekektől. A két folyóirat szerzői által megfogalmazott lehetséges pedagógiai eszköz a szerzett abnormitás ellen a prevenció, a gyermekek megóvása a korszak káros társadalmi hatásaitól.

A 19. században megjelenő diskurzus a higiéniairól, és ezzel együtt az egészséges emberi test fontosságáról, két irányból is befolyásolta a gyermekképhez kapcsolódó tudáskonstrukciós folyamatokat. Egyrészt implicit módon megjelenik abban a modern európai munkatársadalom hatékony munkavégzésre irányuló alapvető igénye, amely a fegyelmezett emberi test, illetve a testi és lelki egészséget hangsúlyozza, másrészt ezzel párhuzamosan, ennek részeként elhatárolta a normalitás és abnormalitás határterületeit is. A nemzeti oktatási rendszerek létrejöttével – az egészségügy párhuzamos fejlődésével – egyre inkább az iskolai intézményrendszer feladatává vált a gyermekvédelem komplex kérdéseinek kezelése.

¹ A két pedagógia folyóirat a normális és abnormalis fogalmát használja a gyermekekre. Normális az a gyermek, melynek sem öröklött, sem szerzett betegsége, károsodása nincs.

IRODALOM

Adatok az alkoholizmus elterjedéséről az iskolában (1906). *Népművelés*, 85.

Az alkohol elleni küzdelem az angol iskolákban (1910). *Népművelés*, 347.

A gyermekmunkáról (1907). *Népművelés*, 108.

Egy magyar gyermekvédelmi könyvről (1909). *Népművelés*, 95–105.

Ember János (1906): A testi fenyegetésről. *Népművelés*, 472–474.

Escher Károly (2002): Gyermeknyomor a két világháború között. Escher Károly szociofotói. *Budapesti Negyed*, 1–2 sz. 17–44.

Éltes Mátyás (1907): A gyermekek kriminalitása. *Népművelés*, 155.

Kerbs, B. és Reucke, J. (1998): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen 1880–1933*. Peter Hammer Verlag, Wuppertal.

Megfigyelő intézet züllött gyermekek számára. *A Gyermek. A Magyar gyermektanulmányi Társaság Közlönye*. 5. évf. 54–55.

Németh András (1987): Weszely Ödön és a Népművelés. *Budapesti Negyed*, 4. sz. 21–23.

Németh András (2002): Reformpedagógia és a századvég reformmozgalmai. In: Németh András (szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest. 25–43.

Németh András (2005): *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Németh András (2006): *Die Le-*

bensreform und ihre pädagogische Rezeption in Ungarn: Lebensreform und Bildungsreform. In: Skiera, E., Németh András és Mikonya György: *Reformpädagogik und Lebensreform in Mitteleuropa*. Gondolat Kiadó, Budapest. 58–88.

Népművelés, 1908, 145.

Németh András, Mikonya György és Skiera, E. (2005, szerk.): *Életreform és reformpedagógia - nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Romsics Ignác (2000): *Magyarország története a XX. Században*. Osiris, Budapest. 11–98.

Skiera, E. (2005): A civilizáció és gyógyulásának útja - Carpenter műve alapján kibontakozó nemzetközi dialógus a kultúrakritikáról és életreformról. In: Németh András, Mikonya György és Skiera, E. (szerk.): *Életreform*

és reformpedagógia- nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója. Gondolat Kiadó, Budapest. 48–63.

Skiera, E. (2006): Über den Zusammenhang von Lebensreform und Reformpädagogik. In: Skiera, E., Németh András és Mikonya György (szerk.): *Reformpädagogik und Lebensreform in Mitteleuropa*. Gondolat Kiadó, Budapest. 22–47.

Székely Ervin (1909): A svéd ifjúság józansági mozgalma. *Népművelés*, 203.

Szűcsné Molnár Erzsébet (2000): Reformpedagógiai témák „A Gyermek” című folyóiratban 1907–1934. In: Kéri Katalin (szerk.): *Ezerszínű világ*. Pécsi Tudományegyetem, Tanárképző Intézet, Pécs.

Tóth Kálmán (1906): Gyermekünk védelme. *Népművelés*, 139–140.